

Namen represivne zakonodaje v zvezi z drogami z vidika domnevne racionalne izbire

Matjaž Jager*

Represivni odziv države na uživanje drog je moč opazovati z vidika ekonomske analize, ki predvideva racionalno ravnanje udeležencev na nedovoljenem trgu z drogami. Iz tega vidika je glavni namen represije zviševati ceno drog oz. zviševati skupne stroške porabnika na tem področju in tako zmanjševati dostopnost drog. Dejavniki, ki vplivajo na obseg povpraševanja po neki drogi so: cena droge, kakovost in cena nadomestkov, poraba časa in učinek zastraševanja. Povpraševanje po drogah ni absolutno neelastično.

Ključne besede: droge, kazniva dejanja, ilegalni trg drog, zatiranje, teorija racionalne izbire, ekonomska analiza

UDK: 343.57

1. UVOD

Pri represivnem obravnavanju drog (lat. repressio - zatiranje, tlačenje, zatrtje) gre za to, da poskuša država (družba) z uporabo instrumentarija kazenskega prava nek pojav, ki je označen kot družbi zelo nevaren, zatreti, odpraviti oz. zmanjšati na najmanjšo mero. Nedovoljene droge so blago, po katerem je določeno povpraševanje. Pojavljajo se na trgu, ki ni dovoljen. Ta trg ima vse temeljne značilnosti trga kot kraja, kjer se srečujeta ponudba in povpraševanje, ter nekatere lastnosti, ki so posledica njegovega ilegalnega statusa. Ilegalni status je posledica dejstva, da so inkriminirana temeljna ravnanja, ki so osnovni razpoznavni znak vsakega trga, kot npr. proizvodnja za trg, prodaja, ponujanje blaga, hramba, posredovanje, kupovanje za prodajo, organiziranje posrednikov, transport, oglaševanje... itn. Osnovni namen represivne kriminalne politike zoper drogo z vidika ekonomske analize in domnevne racionalne izbire, je v tem, da otežuje ponudbo oz. dostopnost drog, oz. v zastraševanju. Učinkovanje represije v tej smeri je tudi edino možno, saj so instrumenti kazenskega prava v veliki meri neuporabni za reševanje vzrokov, ki so v ozadju (naraščanja) povpraševanja po drogah.

2. OMEJEVANJE DOSTOPNOSTI DROG

Represivna kriminalna politika na področju nedovoljenih drog, gledano z vidika (zmanjševanja) ponudbe, izhaja iz domneve: manj ko bo nedovoljenih drog na tržišču, manj jih bodo potencialni jemalci lahko uživali.

Snovalci represivne kriminalne politike v zvezi z nedovoljenimi drogami žele, v končni posledici, čim bolj omejiti samo uživanje nedovoljenih drog oz. doseči čim manjši obseg tega pojava ter zmanjšati vse oblike škode, ki se ob tem pojavljajo, na najmanjšo mero. Nedovoljene droge so uradno označene kot zelo oz. bolj nevarne od drugih.

* Matjaž Jager, magister prava, mladi raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana.

Označene so kot tako nevarne, da družba do njih ne more biti strpna. Izrečna netolerantnost do uživanja določenih drog gre tako daleč, da države v svoji politiki posegajo po skrajnem sredstvu, t.j. po instrumentariju kazenskega prava.¹ Z inkriminiranjem dejanj in ravnanj, ki so v posredni ali neposredni zvezi s ponudbo ilegalnih drog na ilegalnem trgu, poskušajo zmanjšati dostopnost drog oz. obseg njihove ponudbe.

V literaturi navajajo štiri različne stopnje državnega nadzorovanja dostopnosti drog:²

1. poseben nadzor - tega sploh ni; »nedovoljene« droge so povsem enakovredne ostalemu blagu na trgu in se tam povsem enakovredno tudi pojavljajo;

2. določene droge so pod posebno kontrolo, vendar jih je mogoče kupiti, ne da bi bila količina omejena glede na namen;

3. droge so legalno dostopne zgolj za povsem določen namen (po navadi zgolj za medicinske ali znanstvene namene);

4. določene droge imajo povsem illegalen status ne glede na uporabo (oz. so izjemoma dostopne zgolj za znanstvene raziskave).

Za ZDA npr. velja, da država želi nadzorovati dostopnost določenih drog. V izvajanju te kontrole se v veliki meri opira tudi na kazensko pravo. Npr. heroin, marihuana in halucinogene droge so prepovedane za vse praktične namene (tudi za ev. uporabo v medicini). Glede teh drog je uvedena stopnja nadzora po četrtem modelu. Kokain, ki ga omejeno uporabljajo v medicini, je v okviru tretje stopnje kontrole, za pomirjevala pa velja, da njihova kontrola ni tako stroga in bi jih lahko uvrstili pod drugi model.³

¹ Tukaj si mimogrede lahko zastavimo vprašanje, ali ima država na voljo še bolj skrajna »sredstva«. Odgovor je verjetno odvisen od tega, katero državo (oz. tipično - idealno državno ureditev) imamo v mislih in s kakšnimi merili merimo »skrajnost«. In če tudi s takšnimi sredstvi »razpolaga«, jih lahko uporabi ali ne uporabi.

² Glej npr. Drug Use in America, Second Report of the National Commission on Marihuana and Drug Abuse, U.S. Government Printing Office, March 1973, str. 209.

³ Prim. Mark H. Moore, Supply Reduction and Drug Law Enforcement. V: Drugs and Crime, M. Tonry in J. Q. Wilson (ur.), The University of Chicago Press, Chicago, London, 1990, str. 110.

Zaužitje (jemanje, uživanje) nedovoljene droge je skrajna in hkrati ciljna točka na poltraku od proizvodnje, predelave, ev. uvoza/izvoza, trgovine na veliko, regionalne distribucije in končne prodaje na drobno na ulici. Po eni strani skuša država presekati tok ponudbe na vseh vmesnih stopnjah, po drugi strani pa se obrača tudi na jemalce nedovoljenih drog (kolikor sploh ne prepove uživanja samega neposredno oz. skozi stranska vrata - z inkriminiranjem posesti drog) in preko določil kazenskega zakonika avtoritativno določi, kako sama vidi razmejitev med dopustno in škodljivo rabo drog oz. določa, katerih drog sploh ni dovoljeno rabiti.

Takšno »opozorilo« v določeni meri neposredno učinkuje na povpraševanje, in sicer, če nekatere naslovnike enostavno prepriča v pravilnost take politike, tako da se ji naslovniki podredijo (oz. svoje ravnanje z njo uskladijo), ker menijo, da je takšna razmejitev pravilna in razumna. Po drugi strani se tisti naslovniki zakona, ki jih sicer v tem smislu izražen ratio normativne zapovedi »kot tak« (še) ne prepriča, »prilagodijo« zapovedi toliko, kolikor zakonu uspe pri njih inhibirati nezaželena ravnanja z močjo zastraševanja.

Prohibicijska ideja, ki želi zmanjšati ponudbo ilegalnih drog, izhaja iz domneve, gledano iz ekonomskega vidika, da bo qb katerikoli ceni drog na ilegalnem trgu, njihova količina na trgu manjša, kot bi bila, če ne bi bilo prohibicije.⁴ Zdi se, da je v tem temeljni smisel represivnega prizadevanja zoper ilegalne droge, gledano z vidika ekonomske analize. Onemogočimo torej ponudbo in kolikor bolj nam bo to uspelo, toliko višje bodo cene drog na ilegalnem trgu. Kolikor višje bodo cene, toliko manj bodo droge dostopne in če bo dostopnost drog manjša, se bo obseg jemanja nujno zmanjšal.

Sam status nedovoljenosti določenih drog, ki jim ga dodeli država, že sam od sebe učinkuje na različne načine in na različnih ravneh. Učinkuje vsaj na dva načina:

1. S samim statusom nedovoljenosti za določene droge zakon (pravni red) odreče zaščito ravnanjem v zvezi s tem »blagom«. Osebe, ki sodelujejo v procesu proizvodnje in prekupčevanja z nedovoljenimi drogami, ne morejo računati na običajno varstvo države nad tem (nepravnim) prometom, kot je običajno nad legalnimi oblikami podjetništva. Svojih dogovorov in pogodb npr. ne morejo iztožiti v postopku pred sodiščem. Že iz rimskega prava je znana prepoved kondikcije ob nemoralni kavzi (conductio ob turpem vel iniustam causam), kakor tudi procesno načelo, da iz zločina ne nastane pravica do tožbe.⁵

⁴ Mark H. Moore, op.cit. 110.

2. »Podjetniki« se v proizvodnji in preprodaji nedovoljenih drog ne srečujejo zgolj z odrekanjem pravnega varstva tem poslom, temveč tudi in predvsem z aktivnim delovanjem policije, ki poskuša njihovo delovanje onemogočiti in s tem onemogočiti ponudbo ilegalnih drog na ilegalnem trgu.⁶

Skratka, z vidika represivne kriminalne politike do ilegalnih drog je namen prizadevanj:

- 1) zmanjšati obseg ponudbe in s tem
- 2) posledično dvigniti cene drog na trgu, kar oboje pomeni težjo dostopnost drog za potencialne potrošnike.

Če pogledamo na dogajanje z vidika potrošnika (jemalca, uživalca) lahko zarišemo dejavnike, ki vplivajo na njegovo povpraševanje po ilegalnih drogah. Če domnevamo, da je obseg dohodka (denarja), namenjenega za nakup ilegalnih drog, za povpraševalca (potrošnika) stalen, določajo obseg njegovega povpraševanja naslednji dejavniki:

1. cena za enoto droge določene kakovosti
2. cena in kakovost nadomestkov
3. poraba časa
4. učinek zastraševanja

Vsak izmed teh dejavnikov, ki predstavlja za potrošnika bolj ali manj jasno izražen strošek jemanja drog, je del t.i. skupnega končnega stroška potrošnika.

Prede n nadaljujemo, se zdi nujno upravičiti domnevo, na kateri sloni vse razglabljanje. Ekonomska analiza ima namreč (vsaj v temelju) v mislih porabnika, ki vseskozi deluje racionalno, ki vseskozi skrbno tehta svoje možnosti, spremlja dogajanja na trgu, predvsem pa, ki ima jasno predstavo o lastnih skupnih stroških za svoje početje.

Že na tej točki se lahko vprašamo, ali je domneva racionalnega potrošnika realna in primerna za uživalce nedovoljenih drog. Mnenja o tem se v literaturi razhajajo. Lahko bi izhajali iz prepričanja, da je že samo jemanje nedovoljenih drog nerazumno početje, enako nekateri trdijo (na koncu koncev) tudi za vsako obliko kriminalitete.⁷ Kolikor sprej-

⁵ Ex dolo malo non oritur actio. (Sec. Ulpianus - D.50,17,134,1) Dragomir Stojčević, Ante Romac, Dicta et regulae iuris, Savremena administracija, Beograd, 1980. Ubi autem et dantis et accipientis turpitude versatur, non posse repeti dicimus...(Paul D. 12,5,3) glej Viktor Korošec, Rimsko pravo, 2. izpop. izdaja, DDU Univerzum, Ljubljana, 1980, str.318 in op. 16.

⁶ Prim. Moore, op.cit. 110.

⁷ Glej Robert P. Gandosy, Jay R. Williams, Jo Cohen, Henrick J. Harwood, Drugs and Crime, A Survey and Analysis of the Literature, U.S. Department of Justice, Washington, 1980, str.95. Nekateri pisci v ZDA so jemanje drog primerjali z anti-intelektualizmom. Jasno mišljenje, uporaba koherentne logike in vsi drugi nači-

memo takšno mnenje in pristanemo na lik iracionalnega potrošnika, si vnaprej zapremo (vsaj zdi se tako) vsako možnost, četudi samo najosnovnejše analize in pojasnitve (in s tem možnosti predvidevanja) dogajanja na trgu ilegalnih drog z vidika predpostavke racionalne izbire.

Sam menim, da odločitve povpraševalcev (in verjetno še bolj ponudnikov) po nedovoljenih drogah v veliki meri temelje na racionalnem odločanju in preudarjanju. Po eni strani jih k povečani pazljivosti, budnosti in s tem »vključenosti razuma« prisiljuje sam ilegalni status nedovoljenih drog, po drugi strani pa jim stoji nasproti sila nedovoljenega trga (njegova »nevidna roka«), na katerega kot posamezniki in kupci na drobno nimajo nobenega vpliva. Če želijo priti do dobrine, se morajo prilagoditi razmeram, ki vladajo na tem trgu, in če želijo stalno in dolgoročno po njej z uspehom povpraševati, se morajo na tem istem trgu obnašati racionalno.

Preble in Casey (ZDA) sta v svoji etnografski raziskavi že leta 1969 pokazala, da so npr. uživalci heroína zelo dinamični v svojih vsakodnevnih aktivnostih oz. da imajo zelo aktiven življenjski stil. Če so hkrati še preprodajalci drog, jim dan mineva v preprodaji, pridobivanju in uživanju drog. Tveganje njihovega početja ni nereflektirano, temveč je v glavnem podvrženo nenehnemu tehtanju. Njihov cilj je biti uspešen v izbrani karieri, podobno kot je to cilj običajnega potrošnika (prodajalca) na trgu, ki vseskozi tehta stroške in dobiček ter skuša maksimizirati slednjega.⁸

Izhajajoč iz predstave racionalnega obnašanja potrošnika na trgu ilegalnih drog, predstavimo po vrsti dejavnike (cena, substituti, čas), ki vplivajo na obseg njegovega povpraševanja. Kompleksnega dejavnika, ki tudi vpliva na obseg povpraševanja, t.j. učinka zastraševanja, v tem zapisu ne načenjamo, saj zahteva samostojno analizo.

2.1. Cena za enoto droge določene kakovosti, cenovna elastičnost

Po znanem zakonu ponudbe in povpraševanja se ob zmanjšanju ponudbe zviša cena blagu na trgu. Če imajo represivni ukrepi kriminalne politike za po-

⁸ Glej Preamble in Casey v Gandossy, Williams, Cohen, Harwood, op.cit., str.95-96. Glej tudi Jan J.M. van Dijk, Understanding Crime Rates, British Journal of Criminology, Vol.34, No. 2, 1994, str.105-121, passim.

sledico zmanjšati obseg ponudbe nedovoljenih drog, ima to, v skladu s tem zakonom, za posledico dvig cene drog. Če upoštevamo stalen obseg sredstev, ki jih ima potrošnik za nakup drog, to pomeni, da bo za isti denar dobil manj droge ali pa isto količino slabše kakovosti. Manj drog pomeni manjši obseg jemanja (uživanja) drog in s tem je, na prvi pogled, dosežen končni cilj vsega represivnega prizadevanja.

Glavni ugovor takšni logični shemi z vidika ekonomske analize je v tezi, da je povpraševanje po drogah neelastično in zato naj bi bilo tako sklepanje napačno. Za ponazoritev tega argumenta je potrebno pojasniti koncept »elastičnosti«. Pod tem pojmom se v ekonomski analizi glede povpraševanja pojmuje reagiranje njegovega obsega na spremembe dejavnikov povpraševanja.⁹ Elastičnost pri povpraševanju je lahko dohodkovna ali cenovna. Dohodkovna elastičnost izraža reagiranje obsega povpraševanja na spremembo v višini dohodka. Sprememba razpoložljivega dohodka, ki ga lahko povpraševalec nameni za nabavo droge, je tudi pomemben dejavnik, ki določa obseg njegovih nakupov na ilegalnem trgu. Vendar nas ta vidik elastičnosti povpraševanja tukaj ne zanima. Gre nam predvsem za prikaz sprememb, ki so posledica dogajanj na strani ponudbe drog, zato bomo vseskozi šteli, da je obseg dohodka (denarja) za droge, s katerim povpraševalec razpolaga, nespremenljiv.

Cenovna elastičnost, ki nas predvsem zanima, kaže odzivanje povpraševanja na spremembo (zvišanje) cene blaga na trgu.¹⁰ Cenovna elastičnost je lahko direktna ali križna. Reagiranj količine povpraševanja na spremembo cene dobrine, na katero se povpraševanje nanaša, imenujemo direktna cenovna elastičnost. Pri reagiranju obsega povpraševanja po neki dobrini na spremembo cen(e) drugih dobrin govorimo o križni elastičnosti povpraševanja.

⁹ Zanima nas zgolj elastičnost povpraševanja. Pri prikazu koncepta elastičnosti se opiram na delo Aleksandra Bajta, Osnove ekonomske analize i politike, Informator, Zagreb, 1979, str.136-137.

¹⁰ Cenovna elastičnost velja po drugi strani tudi za ponudbo, oz. je dejavnik obsega ponudbe. Če bi v skrajnem primeru, zgolj hipotetično, npr. tržna cena neke droge padla pod proizvodno ceno, se njena proizvodnja ne bi več splačala. Na strani ponudbe torej obstaja spodnja meja, pod katero cena ne sme pasti, sicer ponudba preneha. O tem npr. J. Dean Heller, The Attempt to prevent Illicit Drug Supply, v Drug Use in America: Problem and Perspective, The Technical Papers of the Second Report of the National Commission on Marihuana and Drug Abuse, Vol. III, N.C.on Marihuana and Drug Abuse, Washington, D.C., 1973, str.392-393; Ilustrativno o stroških proizvodnje glej npr. Cvetan Vasev, Proizvodnja i promet droga, v Čovek i droge - priručnik o taksikomanijsima, Institut za alkoholizam i narkomanije, Beograd, 1971, str.386-388.

Pri elastičnosti gre za razmerje (odnos) med relativno spremembo obsega povpraševanja in relativno spremembo dejavnikov povpraševanja po nekem blagu. Če te količine izrazimo v formalnem simbolnem jeziku in absolutno spremembo povpraševanja označimo z dK , absolutno spremembo nekega dejavnika povpraševanja z dF , povpraševanje s K in dejavnik povpraševanja z F , je količnik elastičnosti (e) enak:

$$e = \frac{dK/K}{dF/F}$$

Izmed vseh dejavnikov, ki vplivajo na obseg povpraševanja, nas najprej zanima le cena droge in s tem v zvezi predvsem elastičnost obsega povpraševanja po drogi glede na spremembo (dvig) le-te. Za vse druge dejavnike ob tem predpostavimo, da so vseskozi nespremenjeni.

V primeru, da je koeficient elastičnosti 1, lahko takšno stopnjo elastičnosti imenujemo sorazmerno, saj relativna sprememba cene neke droge izzove enako relativno spremembo obsega povpraševanja. Če je koeficient večji od 1, govorimo o elastičnem povpraševanju, saj v tem primeru, ob neki dani (procentualni) spremembi cene, pride do razmeroma (odstotkovno) večje spremembe obsega povpraševanja. Če je koeficient manjši od 1, je povpraševanje po neki dobrini neelastično (togo), saj ob spremembi cene sicer pride do spremembe v obsegu povpraševanja po drogi, vendar je ta sprememba razmeroma manjša v primerjavi z relativno spremembo cene. Na primer, če se je cena neki drogi na ilegalnem trgu zvišala za 50 % in se je povpraševanje zmanjšalo samo za 20 %, govorimo o neelastičnem (togem) cenovnem povpraševanju, saj se le-to ni spremenilo v enakem odstotku, kot se je dvignila cena.

V primeru direktne cenovne elastičnosti imamo običajno opraviti z elastičnostjo z negativnim predznakom. Povečanje cene drog namreč zmanjša (in ne poveča) količino povpraševanja po njih. Vse ob domnevi, da so vsi drugi dejavniki ostali nespremenjeni –predvsem, da je nespremenjen obseg dohodka povpraševalca. Ker gre za isto vrsto droge, je takšna negativna elastičnost direktna.

Običajno lahko ob dvigu cene neke droge na trgu opazujemo, kaj se dogaja s cenami drugih (konkurenčnih) drog. Tu gre za opazovanje križne elastičnosti, t.j. lahko vidimo, kako sprememba cene neke droge vpliva na spremembo cene druge droge. Ta križna elastičnost je običajno pozitivna. Poveča se povpraševanje po cenejših substitutih (nadomestnih

drogah), kar privede do dviga cen tem substitutom in to tem bolj, kolikor ustrežnejši, dober, enako učinkovit je nadomestek.

Kot rečeno, glavni ugovor politiki represije, ki skuša z oviranjem ponudbe dvigniti ceno drogi in s tem zmanjšati obseg povpraševanja, je v tezi, da je povpraševanje po drogah neelastično. Zagovorniki te teze trdijo, da sprememba (zvišanje) cene neke droge ne igra vloge oz. v ničemer ne povzroči zmanjšanje povpraševanja. To bi, z drugimi besedami, pomenilo, da je povpraševanje po drogah absolutno neelastično oz. absolutno togo.

V primeru, da je ta teza resnična, bi to naprej pomenilo, da prizadevanja policije in celotnega represivnega aparata zoper ponudbo drog, z vidika ekonomike, niso smiselna oz. so celo kontraproduktivna, saj povečujejo celotno družbeno škodo, ki jo ima družba od nedovoljenih drog. Grobo shematsko ekonomsko gledano, je celotna škoda, ki jo ima neka družba od nedovoljenih drog, najmanj v seštevku, na eni strani, vseh neposrednih in posrednih škod, ki izhajajo iz samega uživanja nedovoljenih drog (vštevši vso preventivo in kurativo), in po drugi strani, tistega dela stroškov celotnega represivnega delovanja državnih organov, ki odpade na polje drog. Če delovanje policije v ničemer ne pripomore k manjšemu obsegu povpraševanja po drogah, pade osnovni ekonomski ratio takšnega delovanja.

Zoper tezo o neelastičnosti povpraševanja po drogah polemično nastopa npr. Mark H. Moore.¹¹ Po njegovem mnenju takšna teza temelji predvsem na predpostavki, da povpraševanje po drogah ustvarja zgolj t.i. »odvisniki«, ki potrebujejo dnevne, stalne (ali celo naraščajoče) količine droge in ki bodo storili vse, da bodo do njih tudi prišli. Dvig cene jih ne bo pripravil do tega, da bi zmanjšali količino in takšna njihova preferenca (po ohranitvi količine) bo dolgoročna.

Gre za argument, ki ima obseg povpraševanja po ilegalnih drogah ob zvišanju cene ne samo za neelastičen, temveč za absolutno neelastičen. Obseg povpraševanja bi torej v tem primeru bil vedno enak, ne glede na ceno. Takšna teza gotovo ne drži. Manj skrajna teza bi bila, da je povpraševanje po drogah zgolj neelastično, t.j., da sicer ne pade za isti odstotek, za katerega se dvigne cena droge, vendar pa kljub temu za določen odstotek pade. Razlika med neelastičnostjo in absolutno neelastičnostjo je namreč očitna in pomembna. Ravno s to razliko se lahko ekonomsko upraviči represivno delovanje

¹¹ Mark H. Moore, op cit., str. 113-114. Glej tudi Karim Murji, Drug Enforcement Strategies, The Howard Journal of Criminal Justice, Vol.32, No.3, 1993, str. 218.

državnih organov zoper nedovoljene droge. Samo v primeru, da je povpraševanje po ilegalnih drogah res popolnoma neelastično oz. absolutno togo, represivno delovanje ne more imeti na ponudbo nobenega učinka. Če je povpraševanje zgolj neelastično, bo ob dvigu cene gotovo prišlo do padca v povpraševani količini. Obseg tega padca bo natanko tolikšen, kolikršna je stopnja (ne)elastičnosti povpraševanja po ilegalnih drogah.

Vprašamo se lahko, ali sploh je kako blago na trgu, po katerem bi bilo povpraševanje absolutno neelastično? Po vsej verjetnosti takšnih izdelkov ni. Za človeka bi kaj takšnega predstavljal npr. kisik v zraku, ta dobrina pa ni primerna za primerjavo v okviru ekonomske analize dogajanj na trgu. Ker na trgu ni povpraševanja, ki ne bi reagiralo na ceno, lahko sklepamo, da je tako tudi glede povpraševanja po nedovoljenih drogah.

Populacija, ki po drogah povprašuje, ni homogena in ni sestavljena samo iz odvisnikov. Ameriška nacionalna komisija za marihuano in zlorabo drog je izhajala iz petih različnih vzorcev jemanja drog:

1. eksperimentalno jemanje
2. nepogosto rekreacijsko jemanje
3. pogosto rekreacijsko jemanje
4. intenzivno jemanje
5. kompulzivno jemanje¹².

Ne da bi se spuščali v podrobnejšo analizo te razporeditve vidimo, da imamo na eni strani vzorec kompulzivnega jemanja, ki je značilen za odvisnika od ilegalnih drog in na drugi strani eksperimentalno jemanje, značilno za (popolnega) začetnika. Z vidika cenovne elastičnosti obsega povpraševanja po ilegalnih drogah lahko tukaj postavimo hipotezo, ki se glasi: različne vrste jemalcev drog se različno odzivajo na zvišanje cene drog na trgu.

Recimo, da je najbolj neelastičen obseg povpraševanja pri odvisnikih. Če se cena droge, ki jo jemljejo, zviša, želijo še naprej ohraniti isti obseg porabe. Vendar jim dosedanji obseg denarja, ki so ga namenili za kupovanje droge, ne zadošča. Potrebno razliko lahko pridobijo, pravno gledano, iz dveh vrst virov: legalnih in ilegalnih. Med legalnimi so lahko to npr. prodaja delovne sile, viri socialne pomoči, družina in prijatelji, med nelegalnimi pa razna premoženjska kazniva dejanja. Odvisnik lahko prihrani pri izdatkih za druge dobrine, lahko se odloči, da bo en del porabe nadomestil s cenejšim nadomestkom. Lahko se odloči za neko obliko zdravljenja (tretmana), da bi zmanjšal svojo odvis-

nost.¹³ Okoliščina, ki omogoči, da zasvojeni jemalci oz. odvisniki pa tudi tisti, ki niso odvisni, zadržijo obseg porabe na isti ravni tudi ob zvišanju cene, je lahko v tem, da sami preprodajajo drogo. V tem primeru bodo lahko razliko v ceni pridobili tako, da jo bodo prevalili na svoje kupce. Predvsem verjetno v glavnem na tiste, pri katerih predstavlja izdatek za drogo manjši del njihovega razpoložljivega dohodka.

Za vse ostale jemalce drog lahko ocenjujemo, da so bolj elastični in senzibilni na ceno droge. Poleg odziva na dvig cene bodo ti jemalci »elastično« reagirali tudi na spremembo vseh ostalih dejavnikov, ki vplivajo na obseg povpraševanja. Pri teh jemalcih se ne pojavlja psihološka odvisnost in zato lahko svoj obseg jemanja drog hitro prilagajajo obsegu svojega - za ta namen razpoložljivega - dohodka.

Nezasvojeni, posebej pa še eksperimentalni jemalci so tisti, ki največ prispevajo k oddaljitvi dejanskega gibanja povpraševanja po drogah od predstave absolutne neelastičnosti. Zaradi svoje psihične in fizične neodvisnosti od drog lahko hitro prilagodijo (zmanjšajo) svoje povpraševanje ob morebitnem zvišanju cene.

Upoštevati je treba tudi dejstvo, da se popularnost (in s tem obseg jemanja) različnih drog spreminja s časom, tako pri posameznem jemalcu, kot v neki širši opazovani populaciji. Tako je npr. jemanje heroína v ZDA naraščalo v poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih in se potem ustalilo. Jemanje marihuane je močno naraslo v poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih, sedaj pa naj bi rahlo upadalo. Povečano zanimanje za kokain, ki ga je bilo moč opaziti v poznih sedemdesetih med srednjimi sloji, se je v osemdesetih letih hitro razširilo med vse sloje ameriške družbe.¹⁴ Takšna gibljivost vzorcev jemanja skozi čas in različne demografske skupine ni v skladu s tezo, da obstaja določena populacija ljudi, ki zaradi svojih bioloških, vzgojnih ali karakternih lastnosti nujno posežejo po drogah. Gibljivost po-

¹³ Prim. Gandossy, et al. op. cit., str. 96. Ob tem velja pripomniti, da niso vsi jemalci t.i. »trdih« drog, kot sta npr. kokain in heroin, že tudi odvisniki in dnevni uživalci. Uradne raziskave za ZDA kažejo, da je npr. kokain v obdobju zadnjih let predvsem rekreacijska droga; za leto 1991 je število t.i. rekreacijskih jemalcev (t.j. tistih, ki jemljejo to drogo manj kot tedensko) ocenjeno na 5,44 milijona, število kompulzivnih jemalcev (ki jemljejo kokain najmanj tedensko) pa na 2,14 milijona. Pri heroínu je razmerje malo drugačno in sicer je prvih 0,38 milijona in drugih 0,58 milijona. Vir: National Drug Control Strategy, February 1994, Office of National Drug Control Policy, Washington, D.C., 1994, str. 100.

¹⁴ Moore, op. cit. str. 114-115, National Drug Control Strategy, February 1994, str. 100.

¹² Second Report of the National Commission on Marihuana and Drug Abuse, str. 30-32. Glej tudi Gandossy et al., op. cit., str. 96.

nazarja dejstvo, da je jemanje drog, tako kot vsako drugo povpraševanje po dobrinah na trgu, odvisno od sprememb v okusu, ceni in dostopnosti, kar dodatno ponazarja ugotovitev, da povpraševanje po drogah ni absolutno neelastično oz. absolutno togo.

V literaturi najdemo izračunane stopnje elastičnosti za različne droge. Takšne ocene je treba vzeti zgolj kot okvirne in približne, sploh če ne vemo niti tega, na katero populacijo se nanašajo, na kateri kraj in za katero časovno obdobje veljajo. Za marihuano je cenovna elastičnost povpraševanja ocenjena z -1,5. Za primerjavo je ocena za alkohol -0,8, in za tobak -0,4.¹⁵ Vidimo, da je najbolj togo povpraševanje po tobaku, neelastično je tudi povpraševanje po alkoholu, medtem ko je povpraševanje po marihuani elastično.

Razmeroma najbolj trdno empirično izhodišče za izvajanje ocen o stopnji cenovne elastičnosti povpraševanja po nedovoljenih drogah je podatek o ceni neke droge na trgu. Ta podatek kaže na točko sekanja krivulj ponudbe in povpraševanja na trgu in tako dobljeno »vrednost« ilegalne droge izrazi v denarju. Pridobiti te podatke je dokaj lahko, zato je tudi v literaturi dosti prikazov cenovnih trendov in to za daljša obdobja. Mark H. Moore ob tem opozarja na nekatere težave, zvezane s: 1) samo ugotovitvijo cene na trgu in z 2) uporabo teh (o)cen za merjenje učinkovitosti represivnih prizadevanj za zmanjšanje ponudbe.

Ceno droge na trgu običajno ugotovljajo na majhnem vzorcu. Informacije se zbirajo tako, da agenti policije kupujejo drogo na ilegalnem trgu, ali na podlagi obvestil informatorjev.¹⁶ Ob tem se lahko zastavi vprašanje reprezentativnosti transakcij, ki so jih s preprodajalci opravili agenti policije. Cene so različne glede na nivo, na katerem se opravi nakup in glede na obseg nakupa. Najvišje cene so v prodaji na drobno.¹⁷

Moore opozarja na možnost, da se agenti policije ne obnašajo kot tipični kupci. Preprodajalcem so lahko manj poznani, manj poznajo lokalne razmere, lahko so preveč hitro zainteresirani za sklenitev posla, ne barantajo za ceno. Tako je mogoče, da kupujejo drogo po višjih cenah kot ostali povpraševalci. Ob tem ni nujno, da ta »napaka« privede do na-

pačnih končnih ocen, pod pogojem, da je razlika v ceni stalna in da opazujemo bolj cenovne trende in ne toliko absolutne številke.

Druga in bolj pomembna težava je v tem, kako določiti tisti del dviga cen na trgu, ki je rezultat učinkovanja represivnega delovanja policije. Kako ta del razločiti od drugih dejavnikov, ki lahko tudi vplivajo na dvig cene. Tako npr. se bo v primeru, da ponudba ostane nespremenjena in pride do povečanja celotnega povpraševanja, cena dvignila, čeprav bodo npr. učinki represivnega delovanja policije enaki kot prej. Po drugi strani bo cena droge padla, če bo povpraševanje nasploh padlo, četudi se bo npr. učinek represivnega delovanja policije povečal. Obseg ponudbe je lahko odvisen tudi od takih dejavnikov, kot so npr.: vreme na področjih, kjer pride lujejo drogo, zmanjšanje delovne sile na teh področjih ali pa npr. višja sila v obliki naravnih katastrof.¹⁸

Kljub vsem opisanim težavam je z vidika ekonomske analize cena nedovoljenih drog na nedovoljenem trgu ena izmed tistih bolj trdnih dejstvenih informacij, ki so s tega področja sploh dostopne. Če imamo informacijo o cenah drog na ilegalnem trgu, lahko naredimo primerjavo z oceno cen, kakršne bi bile na ev. legalnem trgu. Primerjavo je opravil Moore in dobil naslednje podatke:

- za čisti gram heroína (maloprodajni ilegalni trg ZDA 2280 dolarjev, ocena za legalni trg 30-35 dolarjev) razmerje = 70:1

- za čisti gram kokaina (maloprodajni ilegalni trg ZDA 143, ocena za legalni trg 15-20 dolarjev) razmerje = 8:1

- za marihuano (maloprodajna cena za cigareto na ilegalnem trgu ZDA 0,95 dolarja, ocena za legalni trg 0,06-0,07 dolarja) razmerje = 15:1.¹⁹

¹⁸ Moore, op.cit., str. 123. Navaja podatek, da je bila leta 1985 in 1986 žetev opijskega maka v Afganistanu dosti obilnejša kot leta 1984, ko sta visok pridelek ovirala neprijazno vreme in vojna.

¹⁹ Moore, op.cit., str. 124. Podatki o maloprodajnih cenah in o kakovosti drog, ki se prodajajo na tej ravni, so lahko indikator za oceno trendov na ilegalnem trgu, predvsem v povezavi s podatki o obsegu posameznih drog, ki jih je zasegla policija. Tako npr., če močno naraščajo količine zaseženih drog, pri tem pa se maloprodajna cena ne spremeni oz. celo pada (ob isti kvaliteti), je moč sklepati, da se je ponudba na trgu povečala. Če pa ob večjih zasegih drog opazimo dvigovanje maloprodajne cene in ev. slabšanje kakovosti droge na tej ravni, lahko sklepamo, da so policijski zasegi imeli za posledico manjšo ponudbo drog. Glej Richard Hartnoll, Drug Misuse Trends in Thirteen European Cities, Synthesis of Individual City Reports, Pompidou Group, Council of Europe, January 1993, str. 58.

¹⁵ Moore, op. cit., str. 115.

¹⁶ Ibid., str. 121.

¹⁷ Za te nakupe agentov policije v ZDA, ki so običajno sestavni del t.i. »buy and bust« akcij, je potreben »buy money«. Policija želi priti tudi do trgovcev na veliko. V ta namen lahko kupuje vedno večje količine in pri tem vztraja, da hoče poslovati s preprodajalci na višjih stopnjah. Tako lahko prodre v preprodajalne karteje in si zveča možnosti za aretacijo trgovcev na veliko. Glej Second Report of the National Commission on Marihuana and Drug Abuse, str. 228.

Iz teh podatkov razberemo absolutno razliko v ceni, še bolj pomembno pa je relativno razmerje med obema ocenama. Razlika kaže na cenovni vidik razlike glede dostopnosti drog v obeh ureditvah (shematično rečeno: prohibicija/legalizacija). V tej razliki v ceni se skriva tudi tisti del cene, ki je avtomatično posledica samega statusa ilegalnosti in nadalje tisti del, ki je posledica učinkov represivnega delovanja policije. Vsaka kriminalna politika, ki v tistem delu, kjer nastopa s sredstvi represije, stremi k čim večjemu oviranju ponudbe drog na nedovoljenem trgu, skuša učinke represivnega delovanja maksimirati. Ocena te uspešnosti represije se skriva v razliki med ilegalno in ocenjeno legalno ceno drog. Če bi se npr. zgodilo, da bi cena drog na ilegalnem trgu postala enaka ocenjeni ceni drog na zamišljenem legalnem trgu, bi to pomenilo, da ilegalni status drog v ničemer ne zmanjšuje njihove dostopnosti, in da je v tem smislu merjeni učinek represivnega delovanja policije enak ničli.

Ker pa na obseg ponudbe vpliva več dejavnikov, lahko prihaja tudi do na videz paradoksalnih pojavov. Na primer, cene neke droge v prodaji na drobno padajo, ob tem, da povpraševanje narašča. Ta pojav je posledica dosti večje ponudbe v nekem obdobju. Lahko pa cene tudi naraščajo ob padanju povpraševanja, kar je posledica znatnega zmanjšanja ponudbe v nekem obdobju.

2.2. Cena in kakovost nadomestkov

Drugi pomemben dejavnik povpraševanja po določeni drogi je cena, kakovost in dostopnost posameznih nadomestkov. Substituti neke ilegalne droge so lahko legalni ali ilegalni.

V razmerju substitutivnosti prihaja med dvema nedovoljenima drogama do naslednjih zakonitosti. Opazujemo npr. ceno na drobno. Če se cena neke droge zviša in če ostanejo dejavniki povpraševanja enaki, se bo povpraševanje po tej drogi zmanjšalo (kot smo pokazali v prejšnji točki). V primeru, da bo potrošnik imel na voljo dober nadomestek po nižji ceni, bo zmanjšan obseg iskane droge nadomestil (delno ali v celoti) s substitutom.²⁰ To bo privedlo do večjega povpraševanja po drogi-substitutu, kar bo, ob nespremenjenih drugih dejavnikih, povzročilo dvig cene tega nadomestka. Velja, da dvig cene neke droge privede tudi do dviga cene njenega nadomestka.

Povedano drugače, bolj ko sta kakovost in učinek nekega nadomestka blizu kakovosti in učinku osnovne droge ter bolj ko ima ta substitut relativno

nižjo ceno, bolj elastično bo povpraševanje po osnovni drogi.²¹

Za heroin npr. velja, da ima nadomestek kot npr. metadon, katerega uporaba je lahko legalna (v okviru medicinske terapije) ali nelegalna. Če bo npr. zaradi kateregakoli vzroka, predvsem pa npr. zaradi večjih uspehov represivnega delovanja policije prišlo do dviga cene heroina na trgu, bo redni uživalec lahko:

1) zmanjšal porabo heroina in za isti znesek denarja dobil manjšo količino;

2) v primeru, da gre pri njem za zelo neelastičen vzorec jemanja droge, bo iskal dodatne vire za financiranje nespremenjenega obsega porabe;

3) segel bo (v celoti ali delno) po cenejših nadomestkih.

Svoje ravnanje bo lahko usmeril v kombinacijo teh treh možnosti, prioritete pa spreminjal s časom in glede na okoliščine in spremembe drugih dejavnikov.

Zdravniško predpisovanje metadona lahko z vidika prizadevanj za zmanjšanje povpraševanja po heroinu ocenjujemo pozitivno, saj gre za legalni nadomestek. Ne moremo se spuščati v ocenjevanje medicinskih vidikov predpisovanja metadona, lahko pa ugotovimo, da je obseg tega predpisovanja pomemben dejavnik pri povečevanju elastičnosti povpraševanja po heroinu. Bolj ko bo metadon dostopen po legalni poti ali tudi na ev. črnem trgu, prej bo jemalec heroina ob zvišanju cene te droge na trgu reagiral s prehodom na ta substitut.

2.3. Poraba časa (Time is money)

Literatura opozarja, da je čas, ki ga porabi povpraševalec (potrošnik), da pride do potrebne količine določene droge, pomemben dejavnik, ki vpliva na obseg njegovega povpraševanja. Z vidika povpraševanja gre za to, koliko časa je povpraševalec še pripravljen vložiti (porabiti) v pridobitev droge, z vidika ponudbe pa za vprašanje, za koliko lahko policija s svojim delovanjem ta čas podaljša in tako poveča povpraševalčev strošek za pridobitev droge. Več časa ko povpraševalec porabi, da pride do droge (t.i. »time to score«) - če ne upoštevamo časa, ki ga potem porabi, da drogo nemoteno konzumira - manj časa mu ostane za druge dejavnosti.²²

Neka raziskava o trgu heroina v New Yorku je razkrila, da novi, še ne ustaljeni (eksperimentalni itn.) uživalci zelo reagirajo na podaljšanje časa, ki ga potrebujejo, da pridejo do heroina. Po tej raziskavi

²¹ Prim. Gandossy, et al., op. cit., str. 98.

²² Prim. Gandossy, et al., op. cit., str. 101.

²⁰ Glej Bajt, op. cit., str. 136.

potrebuje izkušen jemalec heroina dnevno 3-4 ure, da nabavi potrebno blago. Pri eksperimentalnih jemalcih predvidevajo, da je potreben čas dosti daljši, saj nimajo že utečenih vezi (connections), ne poznajo prodajnih točk in tudi ne prodajalcev. Dejanski strošek za nabavo heroina je tako za neizkušene povpraševalce na trgu večji kot za izkušene, tudi zaradi daljšega časa, ki ga potrebujejo, da pridejo do drog.²³ Ta cena lahko postane zanje tako visoka, da jih odvrne od nadaljnjega delovanja in iskanja v tej smeri. Subjektivno (in v skrajni konsekvenci tudi objektivno) merjena mejna koristnost njihovega razpoložljivega časa preseže mejno koristnost, ki si jo obetajo od določene droge. Učinek podaljševanja časa je v veliki meri lahko posledica učinkovitega delovanja policije na »uličnem« nivoju prodaje.²⁴ Preprodajalci morajo ob tem povečati budnost, postanejo bolj nezaupljivi do novih strank, hitro

menjajo lokacije svojega delovanja in se omejujejo zgolj na že preverjene stalne stranke.²⁵

3. SKLEP

Represivni odziv države na nedovoljene droge je moč opazovati z vidika racionalne izbire povpraševalcev po tem blagu in z razčlenjevanjem dejavnikov, ki vplivajo na obseg njihovega povpraševanja. Droge so blago, ki se ponuja na trgu, ki je sicer res nedovoljen, a zato na njem nič manj ne vpljajo osnovne zakonitosti trga nasploh. Po vsej verjetnosti predpostavka (popolnoma) racionalnega ravnanja povpraševalcev po ilegalnih drogah, kot je prikazana tukaj, ne drži absolutno, vendar nam, na njej zgrajeni model ekonomske analize dogajanja na trgu, omogoča enega izmed (redkih) notranje koherentnih modelov, ki jih lahko poveznemo na izredno kompleksno vprašanje drog. Posebej se zdi ta pristop primeren za prikaz mehanizmov dejanske in potencialne uspešnosti razmeroma enostavnega represivnega odgovora države na ta problem.

²⁵ Glej natančneje o tem Moore, op.cit., str. 137-139, Heller, op. cit., str. 393.

²³ Ibidem, str. 102.

²⁴ Pri govorjenju o t.i. ulični maloprodaji (vsaj kar se tiče Zahodne Evrope) ne smemo domnevati, da se vsa ali večina drog kupi dobesedno na ulici. To še posebej ne velja za kokain, kakor tudi ne za znaten del prodaje na drobno heroina, kanabisa in drugih drog, kjer poteka prodaja v raznih privatnih prostorih. Tako R. Hartnoll, op.cit., str. 58.

LITERATURA:

1. Bajt, A.: **Osnove ekonomske analize i politike**, Informator, Zagreb, 1979.
2. **Drug Use in America: Problem in Perspective**, Second Report of the National Commission on Marihuana and Drug Abuse, N.C. on Marihuana and Drug Abuse, Washington, D.C., 1973.
3. Dijk van, J.J.M.: »Understanding Crime Rates; On the Interaction between the Rational Choices of Victims and Offenders«, **British Journal of Criminology**, 1994/2, str. 105-121.
4. Gandossy, R.P., Williams, J.R., Cohen, J., Harwood H.J.: **Drugs and Crime, A Survey and Analysis of the Literature**, U.S. Department of Justice, Washington, D.C., 1980.
5. Hartnoll, R.: **Drug Misuse Trends in Thirteen European Cities, Synthesis of Individual City Reports**, Pompidou Group, Council of Europe, January 1993.
6. Heller, J.D.: »The Attempt to Prevent Illicit Drug Supply«, v **Drug Use in America: Problems and Perspective**, The Technical Papers of the Second Report of The National Commission on Marihuana and Drug Abuse, Vol. III, N. C. on Marihuana and Drug Abuse, Washington D.C., 1973, str. 383-407.
7. Korošec, V.: **Rimsko pravo**, 2. izpopolnjena izdaja, DDU Univerzum, Ljubljana, 1980.
8. Moore, M.H.: »Supply Reduction and Drug Law Enforcement«, v **Drugs and Crime**, Tonry M., Wilson J.Q. (ur.), The University of Chicago Press, Chicago, London, 1990, str. 109-157.
9. Murji, K.: »Drug Enforcement Strategies«, **The Howard Journal of Criminal Justice**, Vol.32, No.3, 1993, str. 215-230.
10. **National Drug Control Strategy**, Office of National Drug Control Policy, Washington, D.C., 1994.
11. Stojčević D., Romac A.: **Dicta et regulae iuris**, treće dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1980.
12. Vasev, C.: »Proizvodnja i promet droga« v **čovek i droge - priručnik o narkomaniji**, Institut za alkoholizam i narkomanije, Beograd, 1974, str. 383-399.
13. Watts, D.W., jr.: **The Psychedelic Experience**, Sage Publications, Beverly Hills, 1971.

Aims of Repressive Drug-Related Legislation from the Standpoint of the Rational Choice Assumption

Matjaž Jager, L. L. M., Research Assistant. Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

The aims of a repressive response by the state to the problem of drugs can be observed through economic analysis which assumes the rational behaviour of actors on the illegal drug market. Seen from this aspect, the principal purpose of repression is to raise the price of drugs i.e. to raise the total drug-related costs of consumers and in this way to diminish the availability of drugs. Factors which have an impact on the demand for a certain drug are the following: the price of the drug,

quality and price of its substitutes, consumption of time and deterrent effects. Demand for a drug is not absolutely inelastic.

Key words: drugs, criminal offences, illegal drug market, repression, rational choice theory, economic analysis.

UDC 343.57